

УДК 372.891 : 911.2

В.Г. Клименко

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

СУЧАСНІ МОДЕЛІ ВИВЧЕННЯ КУРСУ «ФІЗИЧНА ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ» У ВИЩІЙ ШКОЛІ

У статті охарактеризовано сучасні моделі вивчення курсу «Фізична географія України» в Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна. Названо вимоги до лекцій, семінарів, практичних занять. Зазначено, що для модернізації дисципліни на заочному відділенні необхідне запровадження таких інноваційних методів навчання, як онлайн-конференції, веб-лекції, вебінари, дистанційне навчання тощо.

Ключові слова: лекція, веб-лекція, вебінар, практичні заняття, семінарські заняття.

V. Klymenko

MODERN MODELS TO STUDY THE COURSE «PHYSICAL GEOGRAPHY OF UKRAINE» IN HIGH SCHOOL

Modern models in studying the course «Physical geography of Ukraine» in V.N. Karazin Kharkiv National University are described in this article. Requirements for lectures, seminars, practical exercises are identified. It has been noted that in order to modernize the discipline on correspondence department it is necessary to introduce innovative methods of teaching such as online conferences, web-lectures, webinars, distance learning, etc.

Keywords: lecture, web-lecture, webinar, practical exercises, seminar training.

В.Г. Клименко

СОВРЕМЕННЫЕ МОДЕЛИ ИЗУЧЕНИЯ КУРСА «ФИЗИЧЕСКАЯ ГЕОГРАФИЯ УКРАИНЫ» В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ

В статье охарактеризованы современные модели изучения курса «Физическая география Украины» в Харьковском национальном университете имени В.Н. Каразина. Названы требования к лекциям, семинарам, практическим занятиям. Отмечено, что для модернизации дисциплины на заочном отделении необходимо внедрение таких инновационных методов обучения, как онлайн-конференции, веб-лекции, вебинары, дистанционное обучение и др.

Ключевые слова: лекция, веб-лекция, вебинар, практические занятия, семинарские занятия.

Вступ. Освіта значно змінилася під впливом нових викликів сучасності і в результаті сама стала одним із чинників кардинальної зміни суспільних систем. Глобалізація освіти розгортається у напрямі формування єдиного «освітнього простору», що ґрунтується на інтеграції національних освітніх систем. ХХІ століття окреслює нові тенденції у побудові вищої освіти в контексті нових вимог і можливостей, реформування і модернізації всіх її складників. Особливого значення набуває проблема якості освіти у вищій школі та використання сучасних методів навчання.

Вихідні передумови. Перші описи території України складені ще Геродотом, Страбоном і Птоломеем. Назва «Україна» вперше згадується у Київському літописі (1187 р.), і походження її переважно пов'язують з поняттями «країна», «рідний край». Із ХІІІ ст. почалися наукові дослідження території України. Найцінніший опис України склав французький інженер і картограф Г. Боплан у 1650 р., який був автором перших карт земель нашої країни. Початок української географії поклали дослідження членів Наукового товариства імені Т. Шевченка. Автором перших наукових праць з географії, написаних українською мовою, був активний його член С. Рудницький, якого вважають фундатором української наукової географії.

Мета статті – висвітлення сучасних засобів і методів, що використовуються у вищих навчальних закладах при вивченні фізичної географії України, існуючої й можливої модернізації курсу, а також стану його викладання.

Виклад основного матеріалу. Фізична географія України (ФГУ) вивчається на третьому курсі університету, тоді, коли у студентів уже сформовані основні уявлення про природничі науки. Це створює вагоме підґрунтя для кращого засвоєння матеріалу, розвиває логічне мислення за умови необхідності пояснення тих чи інших явищ.

При вивченні досліджень території України студенти частково відтворюють знання, здобуті в курсі «Історична географія України». Знання про геологічну та тектонічну будову, геоморфологічні особливості безпосередньо пов'язані з такими навчальними дисциплінами, як «Геоморфологія та палеогеографія», «Загальна геологія», «Геофізика», «Загальне землезнавство». Основні родовища корисних копалин приурочуються до геологічної будови території, тому вони вивчаються одразу після розгляду теми «Геоморфологічна будова», щоб уникнути бездумного заучування назв і видів родовищ.

Кліматичні умови і ресурси України студенти опановують на базі знань з метеорології та клімато-

логії, тому основна увага надається поясненню кліматичних закономірностей на території України, прогнозуванню змін тощо, а не детальному розбору кліматичних термінів, понять, особливостей методики розрахунку основних кліматичних показників, оскільки ці знання студенти отримали раніше. Для вивчення водних ресурсів стануть у нагоді знання і практичні навички, отримані на заняттях із загальної гідрології, загального землезнавства. На основі цих базових дисциплін значно легше оперувати статистичною інформацією та робити певні висновки про особливості забезпечення України водними ресурсами. Термінології та методиці розрахунків приділяється найменше уваги, бо дана інформація уже знайома студентам і не викликає значних непорозумінь.

Це ж стосується і вивчення ґрунтів України. Тема звучала раніше, при вивченні ґрунтознавства, тому в курсі фізичної географії України сприймається значно легше і доступніше. Матеріал тем «Рослинний і тваринний світ» частково перекликається з дисципліною «Біогеографія», а також має тісний зв'язок з уже вивченою геологічною будовою і ґрунтовим покривом. Перед темою «Ландшафти України» також вивчалася фундаментальна дисципліна «Ландшафтознавство», на якій студенти здобули основні знання про класифікацію ландшафтних структур, особливості виділення цих структур у природі тощо.

Перераховані вище теми отримали логічне продовження у розгляді фізико-географічного районування. Йому присвячена майже третина курсу ФГУ. У цьому розділі об'єднані та систематизовані закономірності й принципи всіх природничо-географічних наук, що вивчалися раніше. Раціональне використання природних умов і ресурсів є узагальнюючою темою в курсі ФГУ. Вона передбачає розгляд законодавства та прогнозування змін на території України з урахуванням вивчених раніше природних закономірностей та антропогенного й техногенного впливу.

Отже, при вивченні ФГУ застосовуються знання, здобуті раніше - з більш вузькоспеціалізованих дисциплін. Це полегшує сприйняття матеріалу і виводить його на вищий, аналітичний рівень, дає можливість студентам творчо розвиватися і формувати розширений світогляд, накопичувати нові знання про вже відомі факти і закони природи. Тому при вивченні курсу доцільно використовувати різні засоби і методи навчання. У класичному університеті не можна повністю замінити лекції іншим видом роботи, оскільки лекція дозволяє оперативно доводити до студентів найповнішу наукову інформацію. При вивченні ФГУ лекції залишаються основним методом навчання. Для запобігання одноманітності подачі інформації рекомендується використання на лекціях демонстраційного матеріалу: тематичних карт України (для розвитку аналітичного мислення студентів і навичок порівняння), об'ємних моделей, відеоматеріалів тощо.

Розрізняють декілька типів навчальних лекцій. Наприклад, В. Оконь їх розподіляє на традиційні, проблемні та розмовні (ґрунтуються на переплетенні розмовних фрагментів лекції з відповідями студентів або виконанням ними певних теоретичних чи практичних завдань). За відповідної підготовки студентів можна також застосовувати: курсові та монографічні лекції; лекції-дискусії; лекції-консультації; програмовані лекції; лекції з використанням техніки зворотного зв'язку.

До інформаційних лекцій з ФГУ висуваються такі вимоги: науковість; поєднання двох засад — освітньої і виховної, які складають методологічний центр лекцій, пов'язують окремі ланцюги й елементи лекцій у структурне ціле; інформативність; інтенсифікація пізнавальної діяльності студентів, що забезпечує активну роботу кожного з них, усвідомлення, критичне сприйняття викладеного матеріалу; логічна структурність, доказовість і аргументованість; чітка структура і логіка розкриття послідовно викладених питань, методична обробка; наочність; контакт лектора з аудиторією, використання дискретного чи безперервного зворотного зв'язку, що дозволяє хоча б приблизно оцінити сприйняття аудиторією поданих наукових відомостей з тим, щоб за необхідності внести відповідні корективи у викладання; систематичність, яка має досягатися відповідними розкладом занять; зв'язок теорії з практикою (особливу увагу слід приділяти відповідності лекційних і практичних занять); чітка і зрозуміла мова, стиль і риси поведінки викладача, раціональне використання основних положень ораторського мистецтва.

Лекція із застосуванням техніки зворотного зв'язку (інтерактивна лекція). У процесі її проведення слід поєднувати керуючу роль викладача і високу активність студентів, а також використання сучасних інтерактивних технологій, до яких відносять комп'ютерні технології, зокрема ділові ігри, тренінги та презентації у спеціально обладнаних аудиторіях. Інтерактивні лекції з ФГУ можна проводити без обмежень у темах. Наприклад, при вивченні рослинного і тваринного світу пропонується показати взаємозв'язок між видами рослинності та типами ґрунтів, пояснити особливості використання агрокліматичних ресурсів тощо.

Позитивні сторони інтерактивної лекції очевидні. По-перше, долається перша вада, за яку критикують лекції: студент перестає бути пасивним об'єктом навчання, а готується не тільки до семінарських і практичних занять, але й до лекції, на якій, до речі, дозволяється виставляти оцінки. По-друге, вдається здійснювати диференційований підхід, діагностуючи рівень обізнаності в темі. По-третє, з'являється час на детальний розгляд найбільш складних моментів лекції, оскільки не потрібно витратити час на записування основних понять і визначень — вони вже зафіксовані у конспектах.

Під час лекцій доцільно використовувати наочність, яка є важливою для організації ефектив-

ного процесу навчання географії. Серед наочних методів найчастіше застосовується метод показу. Розрізняють два види показу: ілюстрування і демонстрування. У курсі «ФГУ» це можуть бути: навчальний кінофільм чи його фрагменти; навчальна телепередача; комп'ютерний показ (презентації, анімації, моделі, інтерактивні карти) тощо.

Доцільно використовувати також і *проблемні лекції*, завдяки яким можна показати студентам складний шлях пізнання, руху до істини, продемонструвати зразок доказового рішення будь-якого складного питання. При виборі цієї технології читання лектор повинен «відчувати» аудиторію і правильно обрати ключову проблему або невелику кількість проблемних запитань і мати навички із залучення студентів до проведення лекційного заняття. У даному курсі цей метод доцільно використовувати при вивченні, наприклад, зміни клімату України та пов'язаних з цим проблеми.

На заочному відділенні (можна і на денному) доцільно використовувати *інтернет-конференції, веб-лекції, вебінари* тощо. Вебінари – це онлайн-семінари, які організовані через Інтернет у режимі реального часу. В Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна вони зайняли свою нішу в системі дистанційного навчання. Ми вважаємо, що доцільно до викладання деяких тем ФГУ залучати провідних спеціалістів України і саме під час вебінарів, особливо з тем про проблеми зміни клімату, водних ресурсів, екологічного стану, використання природних ресурсів України.

При вивченні курсу доцільно використовувати *бесіду* – метод словесного обговорення матеріалу, що вивчається, – найпоширенішу в навчанні. Її завдання полягає в тому, щоб, по-перше, за допомогою цілеспрямованих і вміло поставлених запитань актуалізувати відомі студентам знання, по-друге, досягти засвоєння ними нових знань шляхом самостійних обмірковувань, узагальнень та інших розумових операцій [3]. Питання до бесіди повинні бути достатньо ємними для цілісного сприйняття. Вони не мають передбачати односкладових відповідей. Викладач може використати допоміжні, навідні запитання, що дозволять продовжити обговорення проблеми.

Дискусія – форма колективного обговорення, мета якої – виявити істину через зіставлення різних поглядів, правильне розв'язання проблеми. Під час такого обговорення виявляються різні позиції, а емоційно-інтелектуальний поштовх пробуджує бажання активно мислити. Існує багато форм організації дискусії. Найпоширеніша – це дерево рішень. Цей метод полягає в тому, що у ході дискусії учасники заповнюють таблицю позитивних і негативних сторін вирішення питання, наприклад, географічне положення країни (табл.). Дискусії з ФГУ найбільш доцільно проводити під час семінарських занять з тематики несприятливих географічних процесів, глобального потепління, обміління водойм, антропо-

генного впливу на природу тощо, оскільки дані теми є знайомими для студентів, і вони із задоволенням беруть участь в обговоренні нагальних проблем.

Таблиця

Проблема	
Переваги	Недоліки
1.	1.
2.	2.

Відома ще одна форма проведення дискусії – «мозковий штурм». Її переваги в тому, що збирається велика кількість учасників дискусії, які вільно висловлюють свої думки з приводу розв'язання певної задачі. Ніхто при цьому не може обговорювати, критикувати чи підтримувати ідеї інших. Однак негативні риси полягають у тому, що даний вид дискусії складно контролювати і залучати до роботи всіх студентів. Але у процесі такої дискусії можна вислухати велику кількість пропозицій з вирішення певної проблеми і в кінцевому варіанті обрати найоптимальніше рішення [6].

Ще однією формою проведення навчальної дисципліни є *семінарське заняття*. У процесі проведення семінарських занять із зазначеної дисципліни доцільно використовувати такі типи проведення заняття: семінар – розгорнута бесіда; семінар – конференція, семінар – диспут; розв'язування задач та виконання вправ. Семінарські заняття також доцільно проводити, використовуючи спеціально розроблені кейси (метод case-study). Джерелами формування кейсу можуть бути: статистичні збірники або статистичні щорічники, що відображають офіційну статистичну інформацію; практичні ситуації, що відбулися в реальному житті; наукові роботи (статті, монографії, наукові звіти тощо); інформація Інтернету [1, 7].

Одним із засобів активізації розумової діяльності студентів, запорукою засвоєння програмного географічного матеріалу є формування в них умінь *самостійної роботи з навчальними текстами*. Оволодіння зазначеною технологією роботи з підручником сприяє розвитку логічного мислення, уважності, самостійності і є значущою для самоосвіти, підвищення кваліфікації не тільки студентів, а й викладачів географічних дисциплін [5].

Практичні методи навчання використовують для безпосереднього пізнання дійсності, поглиблення знань, формування вмінь і навичок. До них належать: вправи, практичні, графічні й дослідні роботи. Особливості виконання практичних робіт з курсу «ФГУ»: розрахунково-графічні роботи (побудова гіпсометричного профілю, графіків ходу кліматичних величин тощо) необхідно виконувати у комп'ютерному варіанті з дотриманням вказаного варіанту, масштабу зображення та вимог щодо умовних позначень; картографічні роботи (геоекологічна характеристика, ландшафти України) мають бути виконані згідно з вимогами до оформлення тема-

тичних карт з дотриманням указанного варіанту; усі практичні роботи містять аналітичну частину з відповідними поясненнями та уточненнями.

Практичні заняття, що передбачають нанесення на карту корисних копалин та номенклатури, повинні виконуватися в аудиторних умовах без жодної допоміжної літератури. Про ці практичні роботи студентів необхідно попередити за два тижні до проведення, оскільки роботи потребують ретельної підготовки. Таблиці, схеми, графіки, креслення викладач використовує, як правило, при поясненні або закріпленні навчального матеріалу. Ці наочні засоби можуть бути представлені в двох варіантах: один (повний) служить для пояснення, а інший (із пропусками, незаповненими місцями) — для перевірки засвоєного; в останньому випадку студент повинен відновити пропущене. У таблицях доцільно представляти порівняльні описи геофізичних структур, етапи формування території України, залежність між типами, формами рельєфу та процесами рельєфоутворення, природними зонами та їх характеристикою.

Лекція-консультація - це одна з форм, яка вправдала себе щодо надання студентам допомоги у їх самостійній роботі, допомоги, яка особливо необхідна при підготовці до іспитів, захисту курсових і дипломних робіт та інших форм контролю знань. Не можна обмежуватись формою консультації «запитання - відповідь», вона має переходити у бесіду зі студентами з найбільш важких і важливих проблем курсу, що вивчається.

Необхідно також під час вивчення дисципліни проводити контроль знань студентів, викликаний не тільки бажанням визначити ступінь підготовленості студентів, але й потягом до вдосконалення усієї системи навчання. Перевірка й оцінка знань виконують, принаймні, шість функцій: контролюючу, навчальну, виховну, організаторську, розвиваючу і методичну. За місцем, яке посідає контроль

у навчальному процесі, розрізняють попередній (вхідний), поточний, рубіжний і підсумковий контроль. Формою попереднього контролю є вхідний контроль знань, який проводиться на 1-му курсі для того, щоб оцінити реальність оцінок, отриманих на вступних іспитах з певного предмета.

Поточний контроль знань є органічною частиною всього педагогічного процесу і слугує засобом виявлення ступеня засвоєння навчального матеріалу та має навчити студентів готуватись до перевірки з першого дня занять і кожного дня, а не наприкінці семестру або навчального року. Управління навчальним процесом можливе тільки на підставі даних поточного контролю. Підсумковий контроль являє собою іспит студентів з метою оцінки їх знань і навиків у відповідності до моделі спеціаліста.

Важливе значення має проведення навчальних конкурсів і олімпіад на кращого знавця предмета, кращого із спеціальності, краще виконання практичних, особливо навчально-дослідницьких робіт.

Висновки. Отже, курс «Фізична географія України» є інтегративною аналітичною дисципліною. Основними методами навчання, які передбачає дисципліна, є традиційна і нетрадиційна лекція, бесіда, дискусія, ілюстрування та демонстрування, робота з підручником та картографічним матеріалом, а також практичні роботи. Засоби навчання, притаманні ФГУ, — це географічні карти, картосхеми, графічні креслення (профілі, розрізи, схеми), статистичні дані, об'ємні моделі й фотографії, технічні засоби візуалізації.

Для модернізації дисципліни необхідне запровадження інноваційних методів навчання, використовувати інтернет-конференції, веб-лекції, вебінари, дистанційне навчання тощо.

**Рецензент – кандидат географічних наук,
професор О.О. Жемеров**

Література:

1. Бабанский Ю.К. Оптимизация процесса обучения: Общедагогический аспект / Ю.К. Бабанский. — М.: Академия, 1987. — 56 с.
2. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: Підруч. за модульно-рейтинговою системою навч. для студ. магістратури / С.С. Вітвицька. — К.: Центр навч. літератури, 2003. — 383 с.
3. Гриценко Т.Б. Етика ділового спілкування: Навч. посіб. / Т.Б. Гриценко. — К.: Центр навч. літератури, 2007. — 344 с. [Електрон. ресурс]. — Режим доступу: <http://textbooks.net.ua/content/view/5660/48/>
4. Засоби наочності у процесі навчання географії в школі / Географіка: Географ. портал [Електрон. ресурс]. — Режим доступу: http://geografica.net.ua/publ/galuzi_geografiji/metodika_vikladannja_geografiji/zasobi_naocnosti_u_procesi_navchannja_geografiji_v_shkoli/35-1-0-460
5. Корнєєв В.П. Робота вчителя з підручником географії / В.П. Корнєєв [Електрон. ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpkr_sp/2009_12/66.pdf
6. Педагогічні технології: Навч. посіб. для вузів / О.С. Падалка, А.М. Нісімчук, І.О. Смолюк та ін. — К.: Укр. енциклопедія, 1995. — 253 с.
7. Попков В.А. Педагогика и психология высшей школы / В.А. Попков. — Ростов-на-Дону, 2002. — 288 с.
8. Практикум по методике обучения географии / Под ред. Р.П. Мышинской. — М.: Просвещение, 1986. — 128 с.